

Watermolens zijn onmiskenbaar verbonden met beken. Hier de Friedesse Molen uit 1717 aan de Neerbeek in Midden-Limburg, niet ver van de Maas

logen aan offergaven, die een rol hebben gespeeld bij het uitvoeren van rituele handelingen. Ze zijn achtergelaten in wat we nu marginale gebieden zouden noemen, zoals natte beekdalbodems en moerasgebieden. Vergelijkbare voorwerpen worden in nederzettingen en grafvelden niet of bij hoge uitzondering gevonden. Het onderstreept het belang van het archeologische onderzoek van beekdalen. De belevingswereld van prehistorische samenlevingen was blijkbaar veel meer dan alleen de woonplaats en de jachtgronden of akkers daaromheen. Om de betekenis van deze 'rituele deposities' beter te kunnen begrijpen zijn nieuwe ontdekkingen in toekomstig veldwerk van groot belang. Ze bieden de mogelijkheid om aansluitend onderzoek uit te voeren onder gecontroleerde omstandigheden, dat wil zeggen door middel van opgraven.

DRAAGVLAK EN SAMENWERKING

Verscheidene natuurgebieden liggen in en langs beekdalen. Instanties als Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten en de waterschappen zijn hier verantwoordelijk voor een goed beheer van de vaak kwetsbare natuur- en landschappelijke waarden. Er kan de laatste jaren een verbreding van het aandachtsveld van deze instanties worden waargenomen. Cultuurhistorisch erfgoed staat er vandaag de dag volop in de belangstelling als

inspiratiebron voor ruimtelijke plannen. Door de cultuurhistorische waarden zo goed mogelijk te combineren met andere functies, zoals natuur, houtproductie en recreatie, kan de kwaliteit van beekdallandschappen worden vergroot. Vooral in omvangrijke natuurgebieden bestaat de mogelijkheid om beleid op elkaar af te stemmen: ecologisch landschapsbeheer en cultuurhistorisch landschapsbeheer. Kwaliteitsverbetering en versterking van functies vormen daarbij een centraal, bindend thema. Bij de herinrichting van beken kan cultuurhistorie een meerwaarde zijn. Zo kan een waterschap in een waterbeheerplan aangeven hoe het met de archeologie en, in een breder perspectief, met de cultuurhistorie wil omgaan. Het behoud van belangrijke archeologische gebieden en monumenten

behoort zo zeer goed tot de mogelijkheden.

LEIDRAAD VOOR BEEKDAL-ONDERZOEK

De Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten heeft een leidraad geschreven voor archeologische monumentenzorg in pleistocene beekdalen. De leidraad bestaat uit twee delen. Het eerste deel gaat in op het archeologische bureau- en veldonderzoek van beekdalen. In het tweede deel wordt aandacht besteed aan een specifiek onderdeel van dit onderzoek: het maken van verwachtingskaarten voor beekdalen. Beide richtlijnen zijn geschreven als bijdrage aan de kwaliteitsborging van archeologisch onderzoek in Nederland. Ze zijn gepubliceerd op www.sikb.nl. ☰

INFORMATIE EN ADVIES

Wilt u meer weten of advies over dit onderwerp, neem dan contact op met de Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten:
InfoDesk, (033) 42 17 456, info@racm.nl.

ANDERE RACM-BROCHURES

Te bestellen via info@racm.nl.

- *Wet op de archeologische monumentenzorg*
- *Archeologie en ruimtelijke ordening*
- *Behoud in situ*
- *Gemeentelijke archeologische verwachtingskaarten*
- *Infrastructuur*

RACM Brochure Cultuurhistorie 12 augustus 2008

Redactie Pim Brinkman, Fred Brounen, José Schreurs en Dirk Snoodijk
Tekst Elco Rensink
Foto's RACM, tenzij anders vermeld
Vormgeving ontwerpjanhaandrikman, Doornenburg
Druk Boom & van Ketel grafimedia, Haarlem
Aan deze uitgave kunnen geen rechten worden ontleend.
ISSN 1569-7614

Gratis abonnementen op onze Nieuwsbrief met brochures, adreswijzigingen, bestellingen van meerdere exemplaren en al uw vakinhoudelijke vragen: info@racm.nl of (033) 42 17 456.

Alle in deze uitgave gepubliceerde afbeeldingen van de RACM zijn tegen betaling te bestellen via (030) 69 83 300. De overige afbeeldingen alleen in overleg met de genoemde fotograaf of illustrator.

De Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten is, in samenwerking met anderen, verantwoordelijk voor de zorg voor het Nederlandse erfgoed boven en onder de grond en onder water. In 2006 zijn de Rijksdienst voor de Monumentenzorg en de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek samengevoegd tot één nieuwe rijksdienst. Wij zijn onderdeel van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.

Beekdalen en archeologie

Grootschalig grondverzet en de uitbreiding van bebouwing bedreigen archeologisch erfgoed in beekdalen. De overblijfselen daar zijn zeer afwijkend van die op droge gronden, omdat mensen beekdalen anders gebruikten. De vaak gave dalen verdienen daarom meer archeologische aandacht. Deze brochure wil daartoe een aanzet geven.

INLEIDING

Beekdalen zijn lange tijd buiten het blikveld van archeologen gebleven. Wel werden er bij toeval vondsten gedaan, maar ze waren zelden aanleiding voor nader onderzoek. In de laatste jaren zijn archeologen er meer van bewust geworden dat het archeologische erfgoed van beekdalen bijzonder en waardevol is.

Evenals op de hogere gronden wordt het archeologische erfgoed in beekdalen bedreigd. Talrijke beken in de zandgebieden van Noord-, Oost- en Zuid-Nederland zijn tegenwoordig het decor van grootschalig grondverzet in het kader van natuurontwikkeling, bodemsanering en waterbeheer. Voorbeelden zijn het graven van nieuwe meanders, de aanleg van natuurvriendelijke oevers en het graven van poelen en nevengeulen voor waterberging. Maar ook zijn er bedreigingen van andere aard, zoals de uitbreiding van stedelijke bebouwing en bedrijventerreinen tot in de lagere delen van het landschap, waaronder de beekdalen.

In vergelijking met andere delen van het Nederlandse landschap, zoals dekzandruggen, stroomruggen en lössplateaus, staat het archeologische onderzoek van beekdalen nog in de kinderschoenen. Ook sinds de ondertekening van het Verdrag van Valletta in 1992 is er weinig aandacht uitgegaan naar het archeologische erfgoed van beekdalen. Toch zijn er genoeg redenen om wel zorgvuldig met dit erfgoed om te gaan.

Beken hebben altijd een grote aantrekkingskracht op mensen gehad. De randen van beekdalen kennen dan ook veel archeologische vindplaatsen, bijvoorbeeld in het stroomgebied van de Drentsche Aa. Deze beek en de talrijke zijbeken stromen door een nog grotendeels ongeschonden landschap

Overblijfselen van een Romeinse brug in het dal van de Tungalrooyse Beek bij Stramproy, ten zuiden van Weert. Direct langs de huidige beek werden twee rijen eikenhouten palen aangetroffen. Ze waren vermoedelijk onderdeel van de bekisting van een dam, die de toegangsweg tot de brug zelf vormde. De oriëntatie van de rijen palen is loodrecht op de beek (foto RAAP)

WAARDEVOL ERFGOED

Allereerst kan worden gewezen op de bijzondere aard van archeologische overblijfselen in beekdalen. Omdat mensen beekdalen, en vooral de natte dalbodems, op een andere wijze gebruikten dan de hoger gelegen en droge gronden, zijn ook de overblijfselen er van andere aard. Zo kunnen we er houten en stenen infrastructuurconstructies aantreffen, bijvoorbeeld restanten van vorden, bruggen, knuppelpaden en wegen. En voorwerpen uit de jacht en visvangst, zoals fuiken, viswieren, eendenkooien, strikken en netten, pijlen en harpoenen. We kunnen er plaatsen aantreffen waar afval van nederzettingen is gestort, maar ook plaatsen van rituele achterlating van stenen of metalen voorwerpen, van aardewerken potten en van menselijk en dierlijk botmateriaal. Voorts moeten we rekening houden met de restanten van tijdelijke verblijfplaatsen of kampementen van jagers, vissers en verzamelaars uit de steentijd. We kunnen er de resten aantreffen van vaartuigen, waaronder uitgeholde boomstammen en boten, of van bouwwerken uit latere tijden, zoals watermolens, kastelen en schansen. Ook

komen er uit die nieuwere periodes gegraven waterwerken voor: grachten en kanalen en voorzieningen voor waterbeheersing, zoals sluizen, stuwen en dammen. In de beekdalen kunnen we tevens stuiten op winplaatsen van grondstoffen als vuursteen, klei en ijzeroer, en waterkuilen. En tot slot op paleo-ecologische resten met sporen van menselijke bewerking, bijvoorbeeld boomstammen met kasporen. De tweede reden voor zorgvuldige omgang met beekdalen houdt verband met de landschappelijke gaafheid ervan. Veel beekdalen zijn gewijwaard gebleven van grootschalige ontgravingen, egalisaties en modern agrarisch grondgebruik, dit in tegenstelling tot gebieden die sinds menscheugenis als woonplaats, begraafplaats of akkerland worden gebruikt. Minstens even belangrijk is dat in beekdalbodems vergankelijke materialen, zoals hout, bot, zaden en pollen, dankzij de natte omstandigheden in goede staat bewaard kunnen zijn gebleven. Dankzij de conservering ervan kan worden bepaald hoe vegetaties er vroeger uitzagen en van welke dierlijke voedselbronnen de mens gebruikmaakte. Ook bieden organische materialen goede mogelijkheden

voor de toepassing van absolute-dateringsmethoden, zoals de koolstof-14-methode en dendrochronologie, via de jaarringen van bomen.

STAPPEN VAN ONDERZOEK

Het archeologische erfgoed in beekdalen verdient dus een volwaardige plaats binnen de monumentenzorg. Hoe ziet archeologisch onderzoek van beekdalen er nu uit? Met welke stappen van onderzoek moeten we rekening houden? De eerste stap, het bureauonderzoek, richt zich op het verzamelen van fysisch-geografische, bodemkundige, archeologische, bouwhistorische en historisch-geografische gegevens. Door deze gegevens in samenhang te analyseren kan er inzicht worden verkregen in de aanwezigheid en aard van archeologische resten in beekdalen of de kans op het aantreffen ervan. Ook gegevens over vindplaatsen langs de randen van beekdalen zijn in deze analyse van belang. De bewoning en activiteiten die daar plaatsvonden, hebben in veel gevallen hun weerslag gehad op de aangrenzende delen van het beekdal. De tweede stap is het vertalen van de gegevens van het bureauonderzoek in een verwachtingskaart. Deze kaart maakt inzichtelijk waar de kans op het aantreffen van archeologische vindplaatsen groot, minder groot of afwezig wordt geacht. Voor bekende vindplaatsen of zones met een middelhoge of hoge trefkans op waardevolle archeologische resten wordt in de regel gekeken of er behoud kan worden gerealiseerd. Indien de gegevens ontoereikend zijn, wordt er veldwerk uitgevoerd om de bekende vindplaatsen te waarderen en de verwachtingen uit het bureauonderzoek te verifiëren. Dat is de derde stap. Hoe eerder de archeologische verwachting duidelijk is, hoe gemakkelijker aanpassing van de plannen en behoud van dergelijke resten in de bodem gerealiseerd kunnen worden. Ten slotte komen waardevolle vindplaatsen of kansrijke zones die niet kunnen worden behouden in aanmerking voor aanvullend veldwerk. Het veldwerk in kansrijke zones richt zich op het opsporen en waarderen van archeologische vindplaatsen. De kenmerken van de vindplaatsen zijn bepalend voor de methoden van het veldwerk.

Een van de grondstoffen die in beekdalen kunnen worden gewonnen is moerasijzererts of ijzeroer. Ijzeroer kennen we vooral van de Drents-Groningse veengebieden en van beekdalen in de zandgebieden van Overijssel, Gelderland en Noord-Brabant

Vlakbij de plaats waar de resten van een Romeinse brug zijn gevonden is in het voorjaar van 2008 een reconstructie van de brug gemaakt over de Tungelrooyse Beek bij Stramproy. De brug ligt langs een wandelroute en vormt een belangrijk recreatief element in het gebied

THEMA'S VAN BEEKDALONDERZOEK

Mede naar aanleiding van nieuwe vondsten zijn de overblijfselen van wegen en bruggen, afval en offergaven actuele thema's in het onderzoek van beekdalen.

Infrastructuur

Rivieren, maar ook de grotere beken, waren in het verleden belangrijke, natuurlijke routes in het landschap. Ze stelden de mensen in staat om de bewoners van naburige nederzettingen te ontmoeten en om over water goederen te vervoeren. Maar vanzelfsprekend waren er ook paden en wegen op de hogere gronden. Ze konden eeuwenlang in gebruik zijn zonder dat ze wezenlijk van plaats veranderden. Om het doorkruisen van de natte beekdalbodems en de beken zelf mogelijk te maken werden er voordes en bruggen aangelegd. De keuze van de locatie van deze oversteekplaatsen was niet willekeurig. De voorkeur ging uit naar gunstige plekken in het beekdal, waar met een relatief geringe inspanning het beoogde resultaat kon worden behaald. Tot na de late middeleeuwen waren dit verkeersvriendelijke plaatsen, dat wil zeggen plekken waar het beekdal smal is en de beek ondiep. Inmiddels zijn her en der de overblijfselen van voordes en bruggen aangetroffen. Dankzij het

onderzoek ervan zijn we nu veel beter geïnformeerd over de ouderdom, de aard en de conservering van deze overblijfselen. Maar de betekenis van het onderzoek reikt verder. Gegevens over de landschappelijke ligging van oversteekplaatsen, samen met die van gelijktijdige nederzettingen en grafvelden, zijn belangrijke bouwstenen voor het in kaart brengen van oude wegenpatronen.

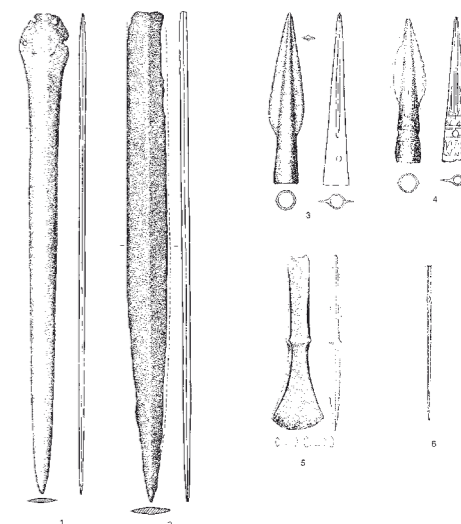
Omgang met afval

Archeologen bestuderen voor een groot deel oud afval. Gebroken potten van aardewerk, afgedankte stenen werktuigen, slachtafval van dieren, het zijn voorbeelden van vondsten waarmee archeologen regelmatig in aanraking komen. In veel gevallen gaat het om afval dat in of nabij het huis werd afgedankt en achtergelaten, bijvoorbeeld in afvalkuilen. Tot voor kort was er maar weinig bekend over hoe mensen buiten de nederzetting met hun afval omgingen, eenvoudigweg omdat archeologen daar niet of nauwelijks opgravingen uitvoerden. Recentelijk echter zijn ook in beekdalen allerlei soorten afval afkomstig uit nederzettingen aangetroffen. Zo kwamen in een voormalige meander van de Ooyerhoeksche Laak bij Zutphen organische resten uit het mesolithicum, de middensteentijd, aan het licht, te weten slachtafval en

bewerkt gewei en bot, evenals bewerkt hout. Een tweede voorbeeld is een stortzone van afval uit de late ijzertijd, 250 tot 12 voor Christus, bij Neerbeek in het heuvelland van Zuid-Limburg. Daarnaast zijn door middel van boringen stortzones van verschillende ouderdom in beekdalen in Oost- en Zuid-Nederland vastgesteld. Al deze onderzoeken onderstrepen het belang van natte beekdalbodems voor de aanwezigheid van waardevol archeologisch erfgoed. Vooral nog gaat het om vrij unieke vondstsituaties, die nauwelijks door middel van opgraving zijn onderzocht. Ook zijn er geen stortzones in beekdalen beschermd als archeologisch monument.

Rituele deposities

Waren beken en rivieren enerzijds locaties waarin allerlei afval werd gestort, anderzijds vertrouwden voorgaande samenlevingen er ook bijzondere en waardevolle voorwerpen aan toe. In het midden-neolithicum (4200–2800 voor Christus) en het laat-neolithicum (2800–2000) gaat het om fraai geslepen stenen bijlen en in de bronstijd (2000–800) en ijzertijd (800–12) om kostbare metalen voorwerpen, zoals lanssen, zwaarden en dolken. Veel van deze voorwerpen hebben geen sporen van gebruik of beschadigingen. Gezien de aard en de herkomst zijn het waarschijnlijk geen verloren of kapotte en weggegooid voorwerpen. Eerder denken archeo-

Deze 'bronschat' bestaat uit twee zwaarden, twee speerpunten, een randbijl en een grote mantelspeld. Ze dateren uit de zestiende eeuw voor Christus en zijn gevonden in het dal van de prehistorische voorganger van de Loobek, bij Smakter Spurkt bij Overloon (Butler 1990, copyright Groninger Instituut voor Archeologie/voormalig BAI)